

Бабаева А.Д.

**БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ СТУДЕНТТЕРДИН АДЕП-АХЛАКТЫК ЖАНА
УКУКТУК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН УЮШТУРУУ**

Бабаева А.Д.

**ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВСТВЕННОЙ И ПРАВОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В
ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ**

A.D. Babaeva

**ORGANIZATION OF THE MORAL AND LEGAL ACTIVITY OF STUDENTS IN THE
FIELD OF EDUCATION**

УДК: 347.5

Бул макала студенттердин адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын калыптандыруу жөнүндө жазылган. Ошондой эле критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталган.

Негизги сөздөр: адеп-ахлактык жана укуктук маданият, студенттер, укуктук баалуулуктар, ишмердүүлүк, окутуу – тарбиялоо.

Данная статья посвящена формированию нравственно-правовой культуры студентов. Также определены критерии и показатели, охарактеризованы уровни ее сформированности у обучаемых.

Ключевые слова: нравственно-правовая культура, студенты, правовые ценности, деятельность, обучение и воспитание.

This article focuses on the formation of moral and legal culture of the students. criteria and indicators, characterized by levels of its formation of the trainees also identified.

Key words: moral and legal culture, students, legal values, activities, training and education.

Азыркы кездеги социалдык-тарыхый шартында адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын өзгөрүшүнүн зарылдыгы, баарынан мурда, билим берүү системасынын реформаланышы менен байланыштуу. Кыргыз Республикасында болуп жаткан демократиялык кайра түзүлөө коомдогу, үй бүлөдөгү жана жогорку окуу жайлардагы адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын кескин өзгөрүшүнө алып келди. Социалдык, экологиялык, экономикалык жана психологиялык шарттардын туруксуздугу рухий маданияттын типтеринин өзгөрүшүн шарттады. Баардык идеалдардын жана мамилелердин кадыр-баркы бекер жеринен төмөндөп кеткен жок. Себеби, коомдогу туруктуу укуктук шарттардын аткарылышы үчүн зарыл болгон - жалпы жарандардын, анын ичинде өсүп келе жаткан жаш-муундардын ишенимине ээ боло турган, улуттардын күндөлүк турмушуна аралашып жаткан жана жайылта турган жаңы адеп-ахлактык жана мыйзамдык нормалары белгилүү деңгээлде аткарылбайт.

Жогорку окуу жайлардын билим берүү багыттарынын модернизациялоонун азыркы этабында жана анын социомаданий жактан өзгөрүү динамикасы билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жана программасын анык мазмунуна карата жүргүзүлөт. Алардын адеп-ахлактык жана укуктук кубаты жаш муундардын адеп-ахлактык жана укуктук мадания-

тын жана анын негизинде ой жүгүртүүнүн жаңы типтеринин калыптанышына маанилүү фактор катары таасир этиши мүмкүн.

2003-жылдын 30-апрелинде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамына ылайык, таалим-тарбия - социомаданий, рухий-адеп-ахлактык баалуулуктардын негизинде, үй-бүлө коом жана мамлекеттин кызыкчылыгына багытталган коомчулук тарабынан кабыл алынган жүрүм-турум эрежелеринин чегиндеги инсандын өнүгүүсүнө багытталган ишмердик катары каралат. [1] Ушуга байланыштуу жогорку билим берүү системасынын жана педагогикалык адистик коомчулугунун алдында Кыргыз Республикасында жарандык коомдун түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө активдүү катыша турган инсанды калыптандырууга багытталган өзгөчө маанилүү тапшырма турат.

Жаш муундардын жаңы типтеги позитивдик ой жүгүртүүсүн жана адеп-ахлактык жана укуктук аң сезимин калыптандыруу, алардын укуктук талаптарга болгон түшүнүгү туруктуу этикалык, адеп-ахлак нормалары менен дал келип, алардын моралдык түшүнүгү өзүнүн терең ишениминде бышыкталып, социалдык ишмердигиндеги активдүүлүгү пайда болгон шартта гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Бирок азыркы жаштар, анын ичинде жогорку окуу жайлардын студенттери, укуктук көрүнүштөр боюнча үстүртө түшүнүккө ээ болушуп, кылык-жоруктарынын акыры юридикалык жактан эмне менен бүтүшүн, алардын жүрүм-турумуна коомчулук кандай баа бере тургандыгы жөнүндө ойлонбой тургандыгын практика көрсөттү. Өзүнүн кылык-жоругуна коомчулуктун берген баасына маани бербей, айрым учурда ага карата терс мамиледе болушу - жаш адамды коомго каршы аракеттенүүгө алып барат. Укуктук нормаларды билбегендик, өзүнүн укукка каршы аракеттеринин жана жүрүм-турумдарынын акырын ойлонбогондук так коюлган максаттын жоктугу, баалуу багыттардын жетишсиздиги жаштарды терс көрүнүштөргө алып барат жана адистик ишмердиктеги жана социалдык чөйрөдөгү жаңы системадагы социалдык-экономикалык карым-катышка интеграцияланышын чектейт.

Жаштардагы жалпы адамзаттык жана укуктук баалуулук жөнүндөгү түшүнүктүн жетишсиздиги, укуктук кырдаалдарга анализ жүргүзүү, жеке адеп-ахлактык-укуктук ишмердигин уюштуруу мүмкүн-

чүлүгүнүн чектелиши, маани-маңызды жана жалпыга милдеттүү болгон жүрүм-турум эрежелерин түшүнө албастыгы окуу жайлардын окутуучуларын студенттердин жан дүйнөсүнө идеалдардын жана аракеттенүүнүн жаңы мазмуну, адеп-ахлактык жана укуктук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрдү кандай жол менен сиңирүү керек экендиги тууралуу ойлонууга аргасыз кылат. Мына ушуга байланыштуу баардык негизги активдүүлүк жана изилдөөнүн практикалык маанилери студенттердин адеп-ахлактык-укуктук маданиятын кучагына алып, учурдагы турмуш чындыгын эске алуу менен илимий негизде аларды уюштурууга берилген сунушка ылайык, студенттер ЖОЖго келген алгачкы күндөн тартып аны калыптандыруу кезектеги зарылдык болуп калат.

Студенттерде адеп-ахлактык жана укуктук маданияты калыптандыруу процесси, биздин көз карашыбызда, бул маселенин чечилишине баардык социалдык-гуманитардык предметтердин окуу планында, куратордук сааттарда, жогорку окуу жай мекемесинен тышкары окутууда педагогикалык потенциалды максималдуу түрдө пайдаланган учурда гана эффективдүү болот. Ушул маселеге байланыштуу жаш муундардын баалуулук багыттарынын кызыкчылыктары жыл сайын өзгөрүүгө учурап, студент жаштардын адеп-ахлактык-укуктук маданиятын калыптандыруу ыкмаларынын жаңы усулдарын издеп табуу зарылдыгы келип чыгууда. [2, Б.52]

Бул маселеге түздөн-түз байланышкан адабияттарга жүргүзүлгөн анализ – изилдөө контекстиндеги адеп-ахлактык жана укуктук түшүнүгүнө илимпоздордун мамилеси ар башка экендигин көрсөттү. Ошондой болсо да алардын көпчүлүгү укук жана адеп-ахлак нормалары структуранын негизги элементтери болуп саналат деген пикирди карманышат. Айрым окумуштуулардын (Г.Гегель, И.Кант, П.И. Новгородцева, П.Нежданова, И.А.Ильин) көз караштарын бөлүп алуу менен биз, инсандын адеп-ахлактын-укуктук маданиятын калыптандыруунун негизи болуп саналган укук менен адеп-ахлак ар дайым бирге болушу керек деп эсептейбиз.

Адеп-ахлактык-укуктук маданияттын пайда болушундагы ажыратылгыс шартынан биз инсандын адеп-ахлактык-укуктук туюмунун өздүк сезиминин өнүгүү деңгээлин бөлүп карадык. Студенттердин адеп-ахлактык-укуктук туюму - бул адеп-ахлак на укуктук нормаларга адеп-ахлактык-укуктук кубулуштарга адеп-ахлак жана укук жөнүндө алган билиминин негизинде, кабыл алуусунун субъективдик деңгээлиндеги позитивдик карым-катышы; жогорку окуу жайдын студентинин жеке сезиминин өнүгүшү – бул өзүн-өзү таануу, баалуулуктар боюнча өз алдынча ой жүгүртүү, өз алдынча рухий күчүн көбөйтүү, эмпирикалык тажрыйбаларга ээ болуу деңгээлине жараша жашоо тартибине ык алуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат.

“Жогорку окуу жайдын студенттериндеги адеп-ахлактын жана укуктук маданият” түшүнүгүнүн мазмунун жана маңызын ачып көрсөтүү үчүн бизге

дүйнө тааным багытындагы ой жүгүртүү формаларын – көз караш жана түшүнүк системаларын, өздөштүргөн билиминин жыйындысын, жашоо образы жөнүндөгү түшүнүктөрүн, адамзат адеп-ахлагы, укуктары, жүрүм-туруму боюнча түшүнүктөрдү карап чыгуу талабы коюлду. Адеп-ахлактык-укуктук маданияттын негизги компоненттерине салыштырмалуу жүргүзүлгөн анализдерди жана бул маселеге байланыштуу мамилелерди окуп үйрөнүү бул түшүнүк боюнча биздин өзүбүздүн аныктамабыздын түзүлүшүнө жол ачты.

Студенттердин адеп-ахлактык жана укуктук маданияты – бул коомдогу кабыл алынган нормалар, баалуулук түзүлүштөрү, адеп-ахлактык жана укуктук баалуулуктарга жасалган мамилелер жөнүндөгү белгилүү бир катар билимин мүнөздөгөн инсандык татаал курулуш, социалдык жана окуу ишмердигинде өз алдынча чечим кабыл алуу жөндөмү, өзүнүн жүрүм-турумдарын, кылык жоруктарын жеке түшүнүгүнүн жана түшүндүрүү иштеринин негизинде ондоп-түзөө мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Ал маалыматтык-когнитивдик, баалуулук-мотивациялык, үзгүлтүксүз компоненттердин өз ара аракетте болушун сунуш кылат. [3, Б. 24]

Студенттердеги инсандык адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын структуралык түзүлүшүн биз төмөнкүдөй бөлүштүрөбүз:

-маалыматтык-когнитивдик компонент (маалыматтуулук, адеп-ахлактык-укуктук түшүнүктөр, адеп-ахлак жана укук нормалары боюнча биринчи курстагы социалдык-гуманитардык предметтерди окутуунун жүрүшүндө, куратордук сааттарда өткөрүлгөн адеп-ахлактык-укуктук темалардан, адеп-ахлактык-укуктук ишмердик процессине катышуудан, институттун юридикалык клиникасына баруудан, ж.б.у.с. өздөштүргөн билими);

-баалуулук-мотивациялык (адеп-ахлактык-укуктук сезимдин жана адеп-ахлак түзүлүштөрүнүн калыптанышы; адеп-ахлактык-укуктук баалуулуктарга багытталышы: жарандык милдет, ардак, мекенчилдик, жарандык жоопкерчилик, өз алдынчалуулук, тартиптүүлүк, мыйзамдарды сактай билүүчүлүк, кең пейилдүүлүк, адилеттик, ж.б.у.с.; социалдык маанилүүлүк жана адеп-ахлактык-укуктук ишмердиктин оң мотивациясы, ошондой эле ага карата болгон суроо талап);

-үзгүлтүксүз (социалдык-укуктук активдүүлүктүн пайда болушу, турмуштук ар кандай кырдаалдарда адекваттуу адеп-ахлактык-укуктук нормаларды пайдалана билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу жана өзүнүн мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын сактап калуу, студенттердин башка адамдардын укугун коргой билүүгө даярдыгы, адеп-ахлактык-укуктук кылык-жоруктарды жүзөгө ашыруу, өзүнүн социалдык жүрүм-турумун жолго салуу).

Берилген компоненттерге ылайык, жогорку окуу жайлардын студенттеринин адеп-ахлактык-укуктук маданиятынын жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлин мүнөздөй турган маалыматтык-когнитив-

дик, баалуулук-мотивациялык, үзгүлтүксүз критерийлер бөлүнүп алынды.

Адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын жогорку деңгээлиндеги студенттер зарыл болгон маалымат көлөмүнө ээ болуп, адеп-ахлактык жана укуктук билимди өздөштүрүп, адеп-ахлактык-укуктук өнүккөн туюмга, ой жүгүртүүгө ээлик кылып, өзүндөгү билимди практикада пайдаланууга даяр; мыйзамдардын жана укуктун адеп-ахлактык маңызын таанып билет, ошондой эле аны адеп-ахлактык маанилүү баалуулук катары кабыл алат; адеп-ахлактык-укуктук ишмердикте өз алдынча жүзөгө ашырууга аракет кылат; көйгөйлүү кырдаалдарга туура анализ жүргүзүп, адеп-ахлактык жана мыйзам нормаларына ылайык чечимдерди кабыл алат; адеп-ахлактык-укуктук активдүүлүгүн күчөтөт, адеп-ахлактык-укуктук ишмердиктин лидери болуп саналат. [4]

Адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын орточо деңгээли студентти адеп-ахлактык-укуктук нормаларды билген адам катары мүнөздөйт. Бирок ал ар дайым эле окутуучуга жардам берүүгө багыт алып, жетип келбейт. Ал адеп-ахлактык-укуктук билимдин теориялык мүнөзүн алып жүрөт да, өз билимин практикада колдонууну чанда гана жүзөгө ашырат. Анда адеп-ахлак жана укук жөнүндөгү түшүнүк бар, ал адеп-ахлактык, ошондой эле укуктук нормаларга урмат-сый менен мамиле жасайт. Белгиленген нормаларды бузбайт. Бирок адеп-ахлактык-укуктук билимин, шык-жөндөмдөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн практикада пайдалана албайт, өзүнүн милдеттери жөнүндө унутуп калган учурлары болот. Өзүнүн укуктарын жүзөгө ашырып жатып, башкалардын укугунун кысымга алынышына жол берип коюшу мүмкүн. Башкалардын жана коомдун кызыкчылыгы боюнча мамиледе активдүүлүгүн көрсөтө албайт, лидер болуп саналбайт.

Адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын төмөнкү деңгээлиндеги студент адеп-ахлактык-укуктук билимди жеткиликтүү өздөштүрө албай, адеп-ахлактык-укуктук сезими, адеп-ахлактык-укуктук жөндөмү жана ой жоруму төмөн болгондуктан, адеп-ахлактык талаптарга баш бербей коюшу мүмкүн. Бирок жоопкерчилик тартып калуудан корккондуктан, мыйзам талаптарында кармалат. Ошондой эле анын адеп-ахлактык-укуктук шык-жөндөмү иштелип чыккан эмес. Ошондуктан, ал өзүнүн адеп-ахлактык-укуктук ишмердигине, турмуштук адеп-ахлактык-укуктук кырдаалдарга анализ жүргүзө албайт. Өзүнүн укуктарын, эркиндигин туура пайдалана албайт, өзүнүн милдеттери жөнүндө унутуп калат.

Ошентип, студенттердин адеп-ахлактык жана укуктук маданиятын калыптандыруу жогорку окуу жайларында ишмердиктин активдүүлүгүн, адеп-ахлак жана укуктук түшүнүгүн баалуулуктарга багыттын өнүгүшүнө жол ача турган факторлор системасынын уюштуруу катары кабыл алынган түшүнүктөгү рефлексстик багыттагы окутуу-тарбиялоо чөйрөсүнүн шартында бир топ ийгиликтүү жүргүзүлөт.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы 30 апрель 2003-ж. №92
2. Бабаева А.Д. Использование интерактивных методов в процессе преподавания правовых знаний в колледже. Окуу – усулдук колдонмо. Ош, 2013. – 62 б.
3. Бабаева А.Д. Влияние правовой культуры на развитие общества и защиту прав граждан. Окуу – усулдук колдонмо. Ош, 2011. – 70 б.
4. Бабаева А.Д. Сущность правового образования и воспитания будущих учителей в современных условиях. Наука, новые технологии №2, Б., 2013 С.292-294.

Рецензент: д.п.н., профессор Алиев Ш.А.